ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 17 (2007)

Τόμ. 17-18 (2007): Μετανάστες και Εκπαίδευση

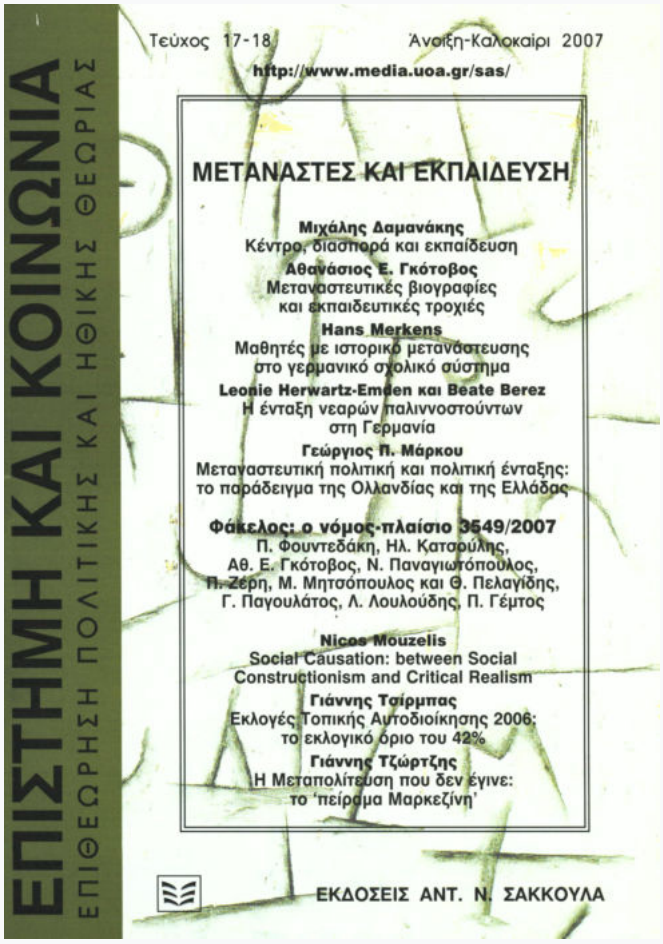

Τα χαμένα πανεπιστήμιά μας: ένας απολογισμός για τη μεταρρύθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης

Λεωνίδας Λουλούδης

doi: 10.12681/sas.506

Copyright © 2015, Λεωνίδας Λουλούδης

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λουλούδης Λ. (2015). Τα χαμένα πανεπιστήμιά μας: ένας απολογισμός για τη μεταρρύθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, *17*, 277–287. https://doi.org/10.12681/sas.506

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 16/01/2026 15:49:11

Τα χαμένα πανεπιστήμιά μας. Ένας απολογισμός για τη μεταρρύθμιση της ανώτατης εκπαίδευσης

Λεωνίδας Λουλούδης*

Λέγεται από πολλούς ότι ο νόμος-'πλαίσιο' για τα πανεπιστήμια, ο οποίος ψηφίστηκε τον Μάρτιο, είναι άτολμος και αποσπασματικός και εννοούν ότι τον ανέμεναν ρηξικέλευθο και ολοκληρωμένο. Όμως, όσοι έχουν παρακολουθήσει στενά την πολιτική της Μ. Γιαννάκου και του επιτελείου της στη Μητροπόλεως, κατά την τελευταία τριετία, δεν δοκίμασαν έκπληξη. Η υπουργός, σε μία από τις πρώτες ομιλίες της ενώπιον της Συνόδου των Πρυτάνεων, λίγο μετά την ανάληψη της εξουσίας από τη Νέα Δημοκρατία, είχε τονίσει την αντίρρησή της προς τις μεγαλεπήβολες μεταρρυθμίσεις, υπενθυμίζοντας, ως παράδειγμα προς αποφυγή, την πολιτική του Γ. Αρσένη. Αντιθέτως, δεσμεύτηκε να υλοποιήσει, στο πνεύμα της τότε κυβερνητικής πολιτικής για 'το νοικοκύρεμα της καθημερινότητας', μια πολιτική 'βήμα προς βήμα' βελτιώσεων του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου (κυρίως των νόμων 1268/1982 και 2083/1992). Μια πραγματικότητα η οποία επέβαλε, κατά τη γνώμη της, την εσπευσμένη εναρμόνιση με τον τύπο και την ουσία της λεγόμενης 'διαδικασίας της Μπολόνιας', την οποία η προηγούμενη ηγεσία του υπουργείου (Π. Ευθυμίου) δεχόταν μεν ρητορικά αλλά ανέβαλε διαρκώς την υλοποίησή της εκθέτοντας διεθνώς τη χώρα. Αυτό το νόημα είχαν και οι πρώτες σημαντικές θεσμικές πρωτοβουλίες της με την ψήφιση του νόμου για το ΔΟΑΤΑΠ (πρώην ΔΙΚΑΤΣΑ) τον Απρίλιο του 2005 και των νόμων για την 'Αξιολόγηση' και τη 'Διά βίου Εκπαίδευση' στο θερινό τμήμα της Βουλής του ίδιου έτους. Η χωρίς ουσιαστικές αντιστάσεις προώθηση αυτής της πολιτικής φαίνεται ότι οδήγησε την υπουργό να υποδείξει στο νεοσύστατο ΕΣΥΠ, κατά προτεραιότητα, τη συζήτηση για την εφαρμογή της αξιολόγησης στα ελληνικά πανεπιστήμια. Η επιλογή δεν ήταν αδικαιολόγητη στο πνεύμα του 'νοικοκυρέματος'. Θα σκέφτηκε ότι πρώτα αξιολογούμε το υφιστάμενο σύστημα και μετά το διορθώνουμε 'εκεί που περισσότερο πονάει', ενώ συγχρόνως συμμορφωνόμαστε προς τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας. Η επιλογή διέθετε λογική αλλά πολιτικά, όπως άλλωστε αποδείχτηκε, ήταν ατυχέστατη και, μάλιστα, το σφάλμα

* Αντιπρύτανης Οικονομικού Προγραμματισμού και Ανάπτυξης στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, louloudis@aua.gr

επιδεινώθηκε από τις επικοινωνιακές αδυναμίες της υπουργού. Από το ΕΣΥΠ αποχώρησαν γρήγορα οι συνδικαλιστικοί φορείς των εκπαιδευτικών και, στη συνέχεια, τα αντιπολιτευόμενα κόμματα. Οι λόγοι ήταν, χωρίς αμφιβολία, προσχηματικοί αλλά η αφορμή είχε δοθεί. Έκτοτε, με εξαίρεση μια σύντομη περίοδο κατά την οποία η αντιπολίτευση συμμετείχε στην προαναθεωρητική κοινοβουλευτική διαδικασία για το άρθρο 16, τα κόμματά της και οι συνδικαλιστικοί φορείς των εκπαιδευτικών –με πρώτη την αδιάλλακτη ΠΟΣΔΕΠ– και των φοιτητών (εκτός της ΔΑΠ) τήρησαν απόλυτα αρνητική στάση σε κάθε κυβερνητική πρόταση. Ότι η άνευ ουσιαστικών επιχειρημάτων αδιαλλαξία, θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα της κυβερνητικής πρωτοβουλίας για την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου των πανεπιστημίων, ελάχιστα φάνηκε να απασχολεί τότε τους πολιτικούς πρωταγωνιστές της. Για να ισορροπηθεί η κατάρρευση του διαλόγου στο ΕΣΥΠ η υπουργός διόρισε, τον Σεπτέμβριο, την επιτροπή των '8 σοφών', υπό τον καθηγητή Βερέμη (πρόεδρο του ΕΣΥΠ), με στόχο να προτείνει αλλαγές στον ισχύοντα νόμο-πλαίσιο του 1982. Το σκηνικό της κρίσης είχε πλέον στηθεί. Οι πρώτες καταλήψεις πανεπιστημίων από φοιτητές άρχισαν πέρυσι, στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Μαΐου, και ουσιαστικά διαρκούν, με ένα διάλειμμα για τις θερινές διακοπές, μέχρι σήμερα (τέλη Μαρτίου 2007).

Στο σημείο αυτό θα επιχειρήσω έναν πρώτο απολογισμό της κυβερνητικής πολιτικής. Η κυβέρνηση –και όχι μόνον η αρμόδια υπουργός– διέγνωσε λανθασμένα τη θεσμική κρίση του ελληνικού δημόσιου πανεπιστημίου. Το 'νοικοκύρεμα' μπορεί να πείθει τους μικρομεσαίους 'νοικοκυραίους' αλλά ούτε συμβαδίζει με την –ούτως ή άλλως– α-νόητη διακήρυξη περί 'επανίδρυσης του κράτους' ούτε αρκεί για να διορθώσει ένα πολύπαθο σύστημα, όπως είναι η δημόσια ανώτατη εκπαίδευση. Χρειαζόταν κάτι περισσότερο: ένα, κατά το δυνατόν, ολοκληρωμένο πρόγραμμα αναβάθμισης της ανωτάτης εκπαίδευσης και έρευνας. Ένα ρεαλιστικό, μακρόπνοο και κοστολογημένο σχέδιο με αφετηρία τις εισαγωγικές εξετάσεις και κατάληξη τις μεταπτυχιακές σπουδές και την έρευνα, στα δοκιμασμένα πρότυπα των πανεπιστημίων του λεγόμενου αναπτυγμένου κόσμου. Η κυβέρνηση δεν έπεισε ποτέ ότι διέθετε αυτό το σχέδιο ή ότι ενδιαφερόταν καν να το συντάξει. Αλλά πολιτική μεταρρυθμίσεων χωρίς ολοκληρωμένη διατύπωση των μεσο-μακροπρόθεσμων στόχων και των 'εργαλείων' υλοποίησής της δεν πείθει ακόμη και όσους σθεναρά υποστηρίζουν την ανάγκη 'να αλλάξουν τα πράγματα'. Έτσι εξηγείται ότι ο νόμος που μόλις ψηφίστηκε, αν και έχει ενσωματώσει ορισμένους από τους προβληματισμούς και τις προτάσεις της Συνόδου των Πρυτάνεων καθώς και των πρωτοβουλιών πανεπιστημιακών ή πολιτικών κινήσεων, είναι, κατά γενική ομολογία κατώτερος των περιστάσεων. Για τον ίδιο λόγο, οι ορθές –κατά το μάλλον ή ήττον– προτάσεις της Επιτροπής Βερέμη ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων εκλαμβανόμενες ως αποσπασματικές, μονομερείς και, εν τέλει, τιμωρητικές για τους φοιτητές, όχι μόνο, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, από την ηγεσία του συνδικάτου των πανεπιστημιακών

και του φοιτητικού κινήματος αλλά, το χειρότερο, και από μερίδα της επιρρεπούς στην καταστροφολογία των εκάστοτε αντιπολιτευομένων κομμάτων και των ΜΜΕ κοινής γνώμης.

Την έλλειψη κυβερνητικής στρατηγικής ή, όπως λέγεται, 'οράματος' για το δημόσιο πανεπιστήμιο ολοκλήρωσαν τα συνεχή λάθη τακτικής σε συνδυασμό με, μια αφ' υψηλού κριτική που άγγιζε συχνά τα όρια της απαξίωσης του δημόσιου πανεπιστημίου και του διδακτικού προσωπικού του.[1] Όχι ότι το διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό των πανεπιστημίων δεν έχει ευθύνες για την κατάσταση που είτε δεν αποτρέπει είτε ανέχεται,[2] αλλά η πολιτική του ΥΠΕΠΘ, τουλάχιστον την τελευταία εικοσιπενταετία, είναι σχεδόν χαοτική (μεταξύ άλλων: υποβάθμιση Λυκείου, εκρηκτική αύξηση των 'εισακτέων', κατάχρηση μετεγγραφών, γεωγραφικός διαμελισμός πανεπιστημίων και σχολών σε όλη την επικράτεια με δήθεν κριτήρια περιφερειακής ανάπτυξης, ανωτατοποίηση –στα χαρτιά– των ΤΕΙ, αθρόα ίδρυση 'μεταπτυχιακών' σπουδών[3] κ.λπ.). Τα λάθη τακτικής, όμως, του υπουργείου ήταν ακόμη πιο σοβαρά. Αναφέρθηκα, ήδη, στην ατυχή πρόταξη της αξιολόγησης στην ατζέντα του ΕΣΥΠ· ακολούθησε η προαναγγελία, από τον Φεβρουάριο, της ψήφισης του, βασισμένου στα πορίσματα της Επιτροπής Βερέμη, Προσχεδίου Νόμου, τον Ιούνιο του 2006, στη συνέχεια η άνευ χρονικής δεσμεύσεως αναβολή, για πολλούς μήνες, της κατάθεσής του στη Βουλή για ψήφιση. Στο μεταξύ, το Προσχέδιο είχε –χωρίς ιδιαίτερες εξηγήσεις– αναγορευθεί από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο και την αρμόδια υπουργό σε 'κορωνίδα των μεταρρυθμίσεών', καθώς και η κυβερνητική πολιτική είχε πλέον στραφεί από το 'νοικοκύρεμα' στις 'μεταρρυθμίσεις'. Τέλος, αλλά όχι τελευταία σε σημασία, ήρθε η παρεμβολή της ψήφισης του άρθρου 16, ενώ διαρκούσε ο διάλογος για τον νόμο-πλαίσιο. Κατόπιν αυτών, για μήνες, η ζωή στα πανεπιστήμια βυθίστηκε στο απόλυτο χάος. Να σημειώσω εδώ παρενθετικά, την απροθυμία ή την αδυναμία, για μια ακόμη φορά, του ΥΠΕΠΘ να επιχειρηματολογήσει 'προγραμματικά' για αυτή την, όντως μείζονα, συνταγματική αναθεώρηση. Αρκέστηκε, και πάλι, σε μια λογική αλλά διαχειριστικού τύπου επιχειρηματολογία περί 'της αναγκαιότητας εναρμόνισης με το ευρωπαϊκό δίκαιο', όταν από την πλευρά έγκριτων συνταγματολόγων, όπως ο Νίκος Αλιβιζάτος, και πολιτικών που δεν υποκύπτουν στον περιρρέοντα λαϊκισμό, όπως ο Σ. Μάνος, αναδεικνύονταν άκρως ενδιαφέρουσες δυνατότητες προκύπτουσες από την αναθεώρηση του άρθρου 16 (π.χ., πέρα από την ανάγκη ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων, με τη συζήτηση περί της αλλαγής της θεσμικής υπόστασης των πανεπιστημίων ως ΝΠΔΔ)[4] για την ουσιαστική αναμόρφωση των σχέσεων κεντρικής κυβέρνησης και δημοσίων πανεπιστημίων με ορατές θετικές συνέπειες στο καθεστώς αυτοδιοίκησης των δεύτερων. Η ευκαιρία ουσιαστικού διαλόγου για το άρθρο 16, με βαρύτατες ευθύνες και της μείζονος αντιπολίτευσης, χάθηκε οριστικά όταν η τελευταία αποχώρησε –με προφανώς μικροπολιτικά επιχειρήματα– από την προαναθεωρητική κοινοβουλευτική διαδικασία.

Η αβελτηρία, ο αυτοσχεδιασμός και ο εμπειρισμός του υπουργείου δεν έμειναν χωρίς πολιτικές συνέπειες. Φοιτητικές οργανώσεις της κοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, διαρκώς μειοψηφούσες στις φοιτητικές εκλογές και μικρής δυναμικότητας σε εκτός πανεπιστημίων κινητοποιήσεις, βρήκαν στην κυβερνητική πολιτική τα προσχήματα που αναζητούσαν εναγωνίως για να εκδηλώσουν, μέσω της 'πολιτικής της ανυπακοής' και της 'κινηματικής λογικής', την αντίθεσή τους στη δική τους εκδοχή της παγκοσμιοποίησης, του νεοφιλελευθερισμού, του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου παιδείας και έρευνας κ.λπ. Χωρίς αμφιβολία, η σύγκρουση αυτών των πολιτικών δυνάμεων με την κυβέρνηση είχε προσχεδιασθεί.[5] Για να την πετύχουν, εκμεταλλεύτηκαν, πρώτον, τη θεσμική δυσκαμψία ή αδυναμία συγκρότησης της αρμόδιας επιτροπής άρσης του πανεπιστημιακού ασύλου και, δεύτερον, την ανοχή μερίδας του διδακτικού προσωπικού σε φαινόμενα βίας εντός του 'ασύλου'.[6] Έτσι, έκλεισαν με αλυσίδες (sic) τις πύλες των ιδρυμάτων, εξορίζοντας επί μήνες την ακαδημαϊκή κοινότητα από τα αμφιθέατρα, τα εργαστήρια, τα γραφεία, ακόμη και τους προαύλιους χώρους, με ανυπολόγιστες ηθικές και υλικές συνέπειες.[7] Αυτή η απροκάλυπτη εκτροπή από τη θεσμική νομιμότητα και την ακαδημαϊκή δεοντολογία θα μπορούσε να αποτραπεί αν δεν απολάμβανε της ανοχής ή της χλιαρής αντίστασης των απαίδευτων ιδεολογικά και πολιτικά νεολαιών των κομμάτων εξουσίας καθώς και της ακομμάτιστης, σιωπηλής, πλειοψηφίας των φοιτητών. Οι καταλήψεις, για πρώτη φορά, μετά τις αντίστοιχες του Δεκεμβρίου του 1978 εναντίον του νόμου 815 της Νέας Δημοκρατίας, εκτιμήθηκαν από τους νεαρούς πρωταγωνιστές και τους ωριμότερους συμπαραστάτες τους, μεταξύ των οποίων δεν έλειψαν και ακριβοπληρωμένοι αστέρες της τηλεοπτικής ψυχαγωγίας,[8] όπως και τότε, ως 'κάτι πολύ περισσότερο'[9] από τα προβαλλόμενα αιτήματά τους. Με τόση ένθερμη συνηγορία, τουλάχιστον μέχρι να επικρατήσουν οι 'ένοπλες' συρράξεις μεταξύ ΜΑΤ και διαδηλωτών, οι καταλήψεις μονοπώλησαν, μαζί με τα επαναλαμβανόμενα συλλαλητήρια 'της Πέμπτης' στο πολύπαθο κέντρο της Αθήνας, τις πρακτικές του φοιτητικού κινήματος.

Τα 'κλειστά πανεπιστήμια' είχαν μια αξιοσημείωτη πολιτική παρενέργεια. Βοήθησαν την ιδεολογικά και πολιτικά συγκλίνουσα με τους πρωταγωνιστές των καταλήψεων, ηγεσία του συνδικάτου του διδακτικού προσωπικού να επικαλείται ανύπαρκτες απεργίες των, παρόλα αυτά, αδιαλείπτως αμειβομένων από το δημόσιο κορβανά μελών της (βλ. Λουλούδης 2006 και τις αντιρρήσεις του Θεοτοκά 2006). Οι τελευταίοι, στην πραγματικότητα, απλώς εμποδίζονταν από τις καταλήψεις να πάνε στο γραφείο ή το εργαστήριό τους, αν και υπήρχαν 'διευκολύνσεις' για τους συμπαθούντες 'προοδευτικούς' καθηγητές καθώς, βεβαίως, και για τους αρμόδιους της μισθοδοσίας όλου του προσωπικού των πανεπιστημίων, διοικητικούς υπαλλήλους! Με θεωρητικές γενικότητες περί του άμεσου κινδύνου 'εμπορευματοποίησης' του δημόσιου πανεπιστημίου και κύριο αίτημα να μην αλλάξει ουσιαστικά τίποτε, η ηγεσία και οι διανοούμενοι της

ΠΟΣΔΕΠ έπεισαν, μέσω αυτού του διπλού τεχνάσματος στα όρια της πολιτικής απάτης (αδυναμία προσέλευσης στους χώρους εργασίας και καταβολή μισθών στους δήθεν απεργούς), τα επιρρεπή στην αναμόχλευση του πολιτικού μηδενισμού και των μικροαστικών φοβιών ΜΜΕ, ότι οι έλληνες πανεπιστημιακοί δάσκαλοι απεργούν διαρκώς και μάλιστα για πολύ σοβαρούς λόγους. Ωστόσο, αυτοί οι περισσότερο ή λιγότερο σοβαροί λόγοι (παγκοσμιοποίηση, ευρωπαϊκός ενιαίος χώρος παιδείας και έρευνας, απορύθμιση δημόσιας παιδείας, εμπορευματοποίηση της γνώσης, τεχνοκρατία κ.λπ.)[10] ελάχιστη ή μακρινή σχέση είχαν με τα ιδιαίτερα, υπαρκτά και πολύ πιο πεζά προβλήματα του ελληνικού δημόσιου πανεπιστημίου. Περί αυτών οι ηγετικοί κύκλοι της ΠΟΣΔΕΠ σιωπούσαν, αντιτάσσοντας μόνο ό,τι ανέσυραν από τον οικονομιστικό αναγωγισμό της παραδοσιακής Αριστεράς (π.χ. την ανάγκη αύξησης της δημόσιας χρηματοδότησης της παιδείας και των μισθών ΔΕΠ). Αυτή η παράλειψη των ιδιαίτερων και συγκεκριμένων διεκδικήσεων για τη βελτίωση των συνθηκών στο ελληνικό πανεπιστήμιο δεν ήταν τυχαία. Από τη δική του πλευρά, το φοιτητικό κίνημα των καταλήψεων δεν πρόβαλε, από τα τηλεοπτικά 'παράθυρα', τίποτε περισσότερο από την ανασφάλειά του, διαποτισμένη από ένα επιθετικό κοινωνικό λαϊκισμό[11] ή, για να δανεισθώ την έκφραση του Robert Redeker (2005), ένα 'πολιτισμικό μηδενισμό', δηλαδή δύο τόσο οικείους λόγους, στη δημοσιογραφία των ΜΜΕ. Αιτία της ανασφάλειας των φοιτητών η πιθανολογούμενη μικρή αξία των πτυχίων τους στην αγορά, την οποία, συγχρόνως, λοιδορούσαν! Γι' αυτόν τον λόγο η ΠΟΣΔΕΠ, έχοντας ταυτίσει απόλυτα την πολιτική της επιβίωση με τα 'κλειστά πανεπιστήμια', περιοριζόταν στο αίτημα της αύξησης της κρατικής χρηματοδότησης, σιωπώντας για όσα η απλή επίκληση της κοινής λογικής θα απέδιδε όχι στην 'έξωθεν' απορύθμιση αλλά στην 'έσωθεν' προϊούσα διάλυση της δημόσιας ανωτάτης εκπαίδευσης. Είναι βέβαιο ότι ο ιστορικός του μέλλοντος, προσπαθώντας να διασταυρώσει την κατάσταση των ελληνικών πανεπιστημίων με τις προτεινόμενες αλλαγές από το ΥΠΕΠΘ για τη βελτίωση αυτής της πραγματικότητας και τις διεκδικήσεις των 'καταληψιών' και της ΠΟΣΔΕΠ, θα δυσκολευθεί να κατανοήσει ότι όλα αυτά συνέβαιναν τον ίδιο χρόνο, στην ίδια χώρα και για τους ίδιους λόγους. Εκτός και αν έχει συγκρατήσει το απόφθεγμα πολύπειρου αποβιώσαντος πολιτικού ότι 'η Ελλάδα είναι ένα απέραντο φρενοκομείο'!

Ευτυχώς δεν έλειψαν οι ψύχραιμες και υπεύθυνες αντιδράσεις πανεπιστημιακών οι οποίες, είτε στη μειοψηφία της ΠΟΣΔΕΠ, στη Σύνοδο Πρυτάνεων, με κείμενα συλλογής εκατοντάδων υπογραφών[12] είτε οργανωμένοι σε ομάδες πολιτικής παρέμβασης,[13] έδειξαν με συγκεκριμένες αναλύσεις και προτάσεις, ότι το επείγον πρόβλημα είναι ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή ότι το ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο δεν απειλείται προσώρας από την οικονομία της αγοράς –η οποία το αγνοεί ή το υποτιμά επιδεικτικά– ή από τη διεθνοποίησή του –η οποία υστερεί καταφανώς. Κατά τη δική τους ανάγνωση της κρίσης, το δημόσιο πανεπιστήμιο ασφυκτιά μέσα στον σφιχτό εναγκαλισμό της κρατικής εξουσίας και

της δημοσιοϋπαλληλικής γραφειοκρατίας, μέσα στην έλλειψη αξιολόγησης και κοινωνικής λογοδοσίας, την επιβολή, συχνά με τη χρήση ωμής βίας, της πολιτικής της 'συνδιοίκησης'. Για τους μη γνωρίζοντες 'συνδιοίκηση' είναι η ανάληψη, μέσω των φοιτητικών παρατάξεων, του ελέγχου της διοίκησης των πανεπιστημίων από άτυπα και εξωθεσμικά κέντρα λήψης αποφάσεων. Όλα αυτά έπρεπε κατά τους 'χίλιους', όπως αποκάλεσε τους υπογράφοντες ο Τύπος, να αλλάξουν άμεσα με διάλογο σε 'ανοικτά πανεπιστήμια'.

Μετά από την πολύμηνη νέκρωση των πανεπιστημίων, με άδηλες ακόμη τις υλικές και, κυρίως, τις πολιτισμικές συνέπειες, καθώς και τη μεταφορά του διαλόγου για την ανωτάτη παιδεία στα τηλεοπτικά 'παράθυρα' και στις αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ ΜΑΤ και 'κουκουλοφόρων', η κυβέρνηση ψήφισε, στις 13 Μαρτίου 2007, μόνη της στη Βουλή, τον οριστικό νόμο-πλαίσιο. Και αυτή η πρωτοβουλία της κυβέρνησης απογοήτευσε. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης, το Συντονιστικό του φοιτητικού κινήματος των καταλήψεων και η ΠΟΣΔΕΠ, με απόφαση της συντριπτικής πλειοψηφίας των μελών του Συνεδρίου της, ζήτησαν την άμεση απόσυρση του νόμου δηλώνοντας, συγχρόνως, ότι δεν θα επιτρέψουν την εφαρμογή του! Ελάχιστα, όπως από την αρχή έδειξαν, τους απασχόλησε η δική τους ευθύνη για τον διάλογο που απέφυγαν με τον απόλυτο αρνητισμό τους και την πολιτική των καταλήψεων. Όμως, αν και σαφώς διαφοροποιήθηκαν από την 'πολιτική της ανυπακοής', και οι πανεπιστημιακοί οι οποίοι είχαν υποστηρίξει την ανάγκη θεσμικών αλλαγών στην ανωτάτη εκπαίδευση, χαρακτήρισαν τον νόμο άτολμο, αποσπασματικό και, κυρίως, δυσεφάρμοστο. Επαναβεβαιώνοντας την πίστη τους στα 'ανοικτά πανεπιστήμια', οι τελευταίοι, επισήμαναν τα αδύνατα σημεία του νόμου και πρότειναν βελτιώσεις του. Από τη μεγάλη συζήτηση που έχει ήδη ανοίξει προς αυτή την κατεύθυνση, ενδεικτική της πολυπλοκότητας του εγχειρήματος αναβάθμισης του δημόσιου πανεπιστημίου, την οποία τόσο τραγικά υποτιμούν οι αρνητές της μεταρρύθμισης, θα συνοψίσω, στη συνέχεια, για τις ανάγκες αυτού του κειμένου, ορισμένα κεφαλαιώδη ζητήματα.[14]

Πρώτον, ο νόμος-πλαίσιο καθιερώνει την καθολική συμμετοχή των φοιτητών στην εκλογή των πρυτανικών αρχών αλλά η βαρύτητα της ψήφου τους παραμένει στο υψηλότατο 40% του συνολικού εκλεκτορικού σώματος και, μάλιστα, χωρίς πρόβλεψη στάθμισης αυτού του συντελεστού βαρύτητας ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής τους. Οφείλει να είναι, κανείς, ιδιαίτερα αισιόδοξος για να πιστέψει ότι μόνο με την, καταρχήν σωστή, καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας θα απαλειφθεί η κύρια αιτία κομματισμού στα πανεπιστήμια και μένει με εύλογες απορίες για τη διατήρηση αυτού του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών σε μια τόσο κρίσιμη διαδικασία όπως είναι η εκλογή των πρυτανικών αρχών. Δεύτερον, για αδιευκρίνιστους λόγους, αποφεύγει να καθιερώσει δύο μόνο κατηγορίες μελών ΔΕΠ: 'πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης' και 'μερικής απασχόλησης'. Η πρώτη κατηγορία θα πρέπει να απολαμβάνει υ-

ψηλότερες αποδοχές των σημερινών και η δεύτερη κατηγορία θα έχει μικρότερες αποδοχές και υποχρεώσεις αλλά και δικαιώματα. Πρόκειται για παράλειψη του υπουργείου υψηλής συμβολικής και πρακτικής σημασίας. Τρίτον, ο προτεινόμενος τετραετής προγραμματισμός ο οποίος, ειρήσθω εν παρόδω, εφαρμόζεται και σήμερα ως προς το οικονομικό του σκέλος, αποτελεί, όπως και η σύνταξη Εσωτερικών Κανονισμών ανά ίδρυμα, βήμα αποκέντρωσης της διοικητικής ευθύνης προς τα πανεπιστήμια. Αλλά υπάρχουν, σχετικά με τον προγραμματισμό, δύο 'καυτά' ζητήματα προς διευθέτηση: πρώτον, η μη κατάργηση των μετεγγραφών που διογκώνουν ανεξέλεγκτα τον αριθμό των εισακτέων και, δεύτερον, η μη σύσταση κάποιας ανεξάρτητης αρχής διαιτησίας μεταξύ ΥΠΕΠΘ και πανεπιστημίων για την τήρηση της προγραμματικής συμφωνίας. Τέταρτον, ο νόμος-πλαίσιο προτείνει επιλογή συγγράμματος μεταξύ τριών προτεινομένων από τη Γενική Συνέλευση του Τμήματος. Η εμμονή σε αυτή την αναχρονιστική ελληνική 'πρωτοτυπία' έναντι της ενίσχυσης των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών δείχνει, ακόμη μία φορά, το είδος των πιέσεων που δέχεται αλλά και αποδέχεται η εκάστοτε ηγεσία του ΥΠΕΠΘ. Πέμπτον, η εισαγομένη διπλάσια του κανονικού χρόνου –μεγίστη– διάρκεια σπουδών θα πρέπει να περιορισθεί με την ενίσχυση των ορθά προτεινομένων ανταποδοτικών υποτροφιών και ατόκων δανείων για όσους φοιτητές έχουν ανάγκη. Πρόκειται για θέμα, αντίθετα με όσα λέγονται από τους επικριτές του, υψηλής συμβολικής και πρακτικής σημασίας. Έκτον, η νέα ρύθμιση προστασίας του ακαδημαϊκού ασύλου μεταφέρει την ευθύνη από την (πρακτικά ανύπαρκτη) Επιτροπή Ασύλου στο Πρυτανικό Συμβούλιο. Θα μπορούσε την απόφαση για την άρση του ασύλου να την παίρνει η Σύγκλητος με απλή πλειοψηφία και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις το Πρυτανικό. Αλλά, εδώ υπάρχει ένα πιο σοβαρό αλλά...

Δεν συζητώ τη δυνατότητα το άσυλο να καλύπτει μόνο τις αίθουσες έρευνας και διδασκαλίας καθώς καμία Σύγκλητος δεν θα τολμήσει να εξαιρέσει χώρους (π.χ. προαύλιους) από τον ορισμό του. Ένα πολύ σοβαρότερο ερώτημα έχει προτεραιότητα: τόσο το ΥΠΕΠΘ όσο και πολλοί πανεπιστημιακοί φαίνεται ότι υποτιμούν το μέγεθος μιας κρίσης η οποία, ενώ συζητείται με ακαδημαϊκούς όρους, είναι βαθύτατα πολιτική. Πώς θα εφαρμοσθούν οι όποιες αλλαγές προτείνονται; Με τον θεσμό του ασύλου ουσιαστικά άθικτο; Στο ελληνικό μαζικό πανεπιστήμιο του 21ου αιώνα, όταν οι υποδομές λαχανιάζουν πίσω από τις ανάγκες που δημιουργεί η εκρηκτική αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού και η απόσταση μεταξύ των στόχων απόκτησης πτυχίου και επαγγελματικής αποκατάστασης διαρκώς επιμηκύνεται, το μέλλον, όπως άλλωστε δείχνει το παρόν, δεν προοιωνίζεται ειρηνικό και συναινετικό. Την, άλλοτε καθοριζόμενη από την ακαδημαϊκή δεοντολογία, σχέση διδασκόντων και διδασκομένων σκιάζει βαριά η άσκηση και επιβολή ωμής, συχνά και σωματικής, βίας (να θυμίσω το 'κτίσιμο' και τις καταστροφές γραφείων, τους προπηλακισμούς καθηγητών, τις καταλήψεις κ.λπ.).[15] Ο Elias Kaneti συνήθιζε να λέει ότι μόνο μία ερώτηση έχει σημασία

όταν εισέρχεσαι σε ένα δωμάτιο όπου υπάρχει μια ομήγυρη: ποιος έχει το πάνω χέρι. Μόνο εθελοτυφλούντες ή ιδιοτελείς ('εντός' και 'εκτός τειχών' της ακαδημαϊκής κοινότητας) δεν ομολογούν ποια είναι η απάντηση σε αυτό το ερώτημα για το δημόσιο πανεπιστήμιο. Η κοινοβουλευτική και εξωκοινοβουλευτική Αριστερά, υπό τη ρητή ή άρρητη ανοχή των κομμάτων εξουσίας, έχουν καταργήσει τη θεσμική εκπροσώπηση των φοιτητών και επιβάλλουν de facto, ιδιοποιούμενες το νόημα και τη σημασία της έννοιας του ασύλου, με τη βία τη 'συνδιοίκηση', δηλαδή την αδιάκοπη συναλλαγή μεταξύ των άτυπων 'συντονιστικών' και των αιρετών οργάνων διοίκησης. Η φύση και το μέγεθος του προβλήματος δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν παρά, διακομματικά, στο ανώτατο πολιτειακό επίπεδο, στο Κοινοβούλιο. Η λύση που δίνεται με τον νέο νόμο-πλαίσιο κάθε άλλο παρά δείχνει προθυμία ανάληψης της συγκεκριμένης ευθύνης, ακόμη και από τα δύο κόμματα εξουσίας. Αντίθετα, δείχνει επιθυμία μετάθεσης των ευθυνών στην, κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό του Γ. Κουμάντου, 'ανήμπορη κοινότητα' των πανεπιστημιακών.

Στο διαφαινόμενο τέλος (αλλά ποιος ξέρει;) της παρατεταμένης κρίσης των πανεπιστημίων, που άρχισε με τις πρώτες καταλήψεις του Μαΐου 2005 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ο απολογισμός είναι απογοητευτικός. Την άποψη αυτή δεν συμμερίζονται, ο καθένας για τους λόγους του, η κυβέρνηση και βέβαια, το φοιτητικό κίνημα των καταλήψεων καθώς και η πλειοψηφία των μελών της ΠΟΣΔΕΠ.[16] Όσοι έχουν διαφορετική γνώμη από τους δύο 'μονομάχους' μπορούν να αρκεστούν στο ότι, για πρώτη φορά, δημοσιοποιήθηκαν σε παρόμοια έκταση τα προβλήματα του δημόσιου πανεπιστημίου, η αρθρογραφία υπήρξε πυκνή και τολμηρή, αυθόρμητες πρωτοβουλίες πανεπιστημιακών αμφισβήτησαν το μονοπώλιο της συμμετοχής σε αυτό τον διάλογο των κομμάτων και των συνδικαλιστικών τους εκπροσωπήσεων. Αλλά ο διάλογος περιορίστηκε και εν τέλει εγκλωβίστηκε κυρίως σε οργανωτικά/διοικητικά θέματα. Δεν μπορούσε βέβαια να γίνει αλλιώς. Τα μεγάλα και ουσιαστικά θέματα της κατεύθυνσης, του περιεχομένου και της μεθόδου μεταδόσεως των γνώσεων[17] δεν μπορούσαν να συζητηθούν στα τηλεοπτικά 'παράθυρα', όπως επέβαλε βίαια και με ολοκληρωτικό φανατισμό η πολιτική των καταλήψεων και των 'κλειστών πανεπιστημίων'. Προϋποθέτει, η διαπραγμάτευσή τους, κοινές αγωνίες, ανοικτούς ορίζοντες, ανιδιοτελή συμμετοχή και ανεκτικότητα στο δικαίωμα έκφρασης της 'άλλης' γνώμης. Ό,τι ακριβώς έλειψε από τους ποικιλώνυμους και αυτόκλητους θεματοφύλακες των, δήθεν βαλλομένων, αξιών του 'δημόσιου πανεπιστημίου'. Στη βιασύνη τους να θαυμάσουν άκριτα τους νέους και, κυρίως, να υπηρετήσουν εφήμερους ευρύτερους πολιτικούς ή στενότερα κομματικούς στόχους τραυμάτισαν βαριά την πανεπιστημιακή ζωή. Η αποκατάσταση της ομαλότητας, όποτε επιτευχθεί, θα αφήσει ανεξίτηλα τα ίχνη αυτών των πληγών. Από αυτή την άποψη, η αισιοδοξία της βούλησης δεν επαρκεί για να αποτρέψει την απαισιόδοξη σκέψη ότι, για να παραφράσω τη Natacha Polony (βλ. σημείωση 17), ίσως δεν

υπερβάλουν οι Κασσάνδρες που μιλάνε όχι απλώς για ακόμη μια χαμένη ευκαιρία μεταρρύθμισης αλλά, πλέον, για τα 'χαμένα πανεπιστήμια'.

Σημειώσεις

1. Ενώ, χάρη και στους πόρους των Β΄ και Γ΄ ΚΠΣ, τόσο εκπαιδευτικά όσο και ερευνητικά, 'το σημερινό πανεπιστήμιο, με όλα τα κουσούρια του, δεν έχει σχέση με το πανεπιστήμιο της μιας έδρας και της εσωστρέφειας', βλ. Π. Καζάκος (2006: 15-29).

2. Μια ενδιαφέρουσα οπτική, από τη σκοπιά των 'θεσμικών οικονομικών' και της 'δημόσιας επιλογής', για την ανοχή ή τη συνενοχή ορισμένων πανεπιστημιακών στη θεσμική αποτελμάτωση της δημόσιας ανωτάτης εκπαίδευσης υποστηρίζει ότι: 'όταν εκείνοι που παρέχουν μονοπωλιακά την τριτοβάθμια εκπαίδευση κατανέμουν τον χρόνο τους με τέτοιο τρόπο ώστε να οργανώνονται οι ίδιοι και να προστατεύουν τα μονοπωλιακά δικαιώματά τους συμμετέχοντας σε διαδικασίες διατήρησης των προσόδων τους με σκοπό να συνεχίσουν να κατέχουν μονοπωλιακά δικαιώματα εκπαιδευτικών υπηρεσιών, αναλώνουν ως αποτέλεσμα λιγότερο αποτέλεσμα για αμιγώς ακαδημαϊκές δραστηριότητες, δηλαδή για καλή διδασκαλία και διεθνείς δημοσιεύσεις σε καταξιωμένα επαγγελματικά ακαδημαϊκά περιοδικά'. Βλ. Πελαγίδης και Μητσόπουλος (2006: 197-262).

3. Μέσα σε μια τετραετία, από το 2002-2003, τα μεταπτυχιακά προγράμματα (ήδη 435) σημείωσαν αύξηση της τάξης του 87%. Τα παρακολουθούν 25.000 φοιτητές στους οποίους πρέπει να προστεθούν 13.000 φοιτητές του εξωτερικού. Βλ. Λακασάς 2007α.

4. Βλ. το εξαιρετικό βιβλίο του Αλιβιζάτου (2007). Πρόκειται για εργασία η οποία, πέρα από το επιστημονικό της ενδιαφέρον, θα πρέπει να διαβασθεί και ως τεκμήριο της βαθύτατης κρίσης που διέρχεται η ελληνική Αριστερά η οποία υπερασπίσθηκε, με ελάχιστες τιμητικές εξαιρέσεις, άνευ όρων, ένα άρθρο του συντάγματος, 'με σκοτεινό παρελθόν', κατά τον συγγραφέα, προϊόν 'μακράς ιστορίας κρατισμού' που λειτούργησε από το 1945 μέχρι τη Μεταπολίτευση του 1974 ως 'ιδεολογικό υποστήριγμα των κυβερνώντων'. Ακραίο δείγμα αυτής της κορυφαίας αστοχίας, προερχόμενο μάλιστα από πανεπιστημιακό δάσκαλο της 'ανανεωτικής Αριστεράς' είναι το άρθρο του Κωνσταντακόπουλου (2006).

5. Εντελώς ενδεικτικά, σε άρθρο του, φοιτητής και μέλος του Δικτύου Αυτόνομων Ριζοσπαστικών Αριστερών Σχημάτων (πρόσκειται στον Συνασπισμό), που πρωταγωνίστησε στο κίνημα των καταλήψεων, υποστηρίζει ότι 'η μαζικότατη πορεία στο κέντρο της Αθήνας (ΣΣ. έγινε στα πλαίσια της διοργάνωσης του 4ου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ, 4-7 Μαΐου 2006) μετά και τις φοιτητικές-εργατικές κινητοποιήσεις στη Γαλλία μας δείχνει τον δρόμο της νίκης απέναντι στην πολιτική της κυβέρνησης'. Βλ. Μπασκόζος (2006).

6. Για την έγκαιρη στηλίτευση αυτής της απαράδεκτης νοοτροπίας των πανεπιστημιακών αρχών και μεγάλου τμήματος των μελών ΔΕΠ, βλ. Μαυρογορδάτος (1991) –κείμενο που γράφτηκε το 1983!– και Λουλούδης (1995) με τον εύγλωττο τίτλο, 'Δημοκρατικό άσυλο ή σιλό αστέρων;'.

7. Δεν συζητείται συνήθως το κόστος των πάσης φύσεως υλικών ζημιών που προκαλούν οι φοιτητικές κινητοποιήσεις, από τα πάρτι μέχρι τις καταλήψεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχει ενδιαφέρον αυτή η συζήτηση. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των πρυτανικών αρχών στο ΕΜΠ το σχετικό κόστος ανήλθε σε 500.000 ευρώ το 2006, στο Α.Π.Θ. οι καταστροφές της νύκτας της 17ης Νοεμβρίου 2005 στοίχισαν 200.000 ευρώ, ενώ για το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών η αποκατάσταση ζημιών για το 2006 ανήλθε σε 150.000 ευρώ· βλ. Λακασάς (2007β). Σε

αυτά τα ποσά δεν συμπεριλαμβάνεται το κόστος των διαφυγόντων μισθών από τα 'κλειστά πανεπιστήμια'. Στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθήνας που συμπλήρωσε, από τις 15/3/2006, 4 μήνες καταλήψεων, η σχετική ζημιά ανέρχεται σε περίπου 4,8 εκατομμύρια ευρώ, κάτι παραπάνω, δηλαδή, από τις λειτουργικές δαπάνες της κρατικής επιχορήγησης για το ακαδημαϊκό έτος 2006/2007 (Στοιχεία Οικονομικών Υπηρεσιών του Γ.Π.Α.).

8. Διεκτραγωδώντας αυτή την ιδιοτελή ακρισία ο Δ. Γκιώνης (2007) σχολιάζει: 'Νέους – φοιτητές και μαθητές– φιλοξενεί στο Αλ Τσαντίρι Νιουζ ο Λάκης Λαζόπουλος, των οποίων επικροτεί όλες τις συμπεριφορές... ρωτούσε για το πανεπιστημιακό άσυλο... τα παιδιά έλεγαν τα δικά τους, και για τις καταλήψεις, δηλώνοντας ότι είναι χρήσιμες επειδή γνωρίζονται μεταξύ τους και γενικά περνάνε καλύτερα. Οπότε τι χρειάζονται τα μαθήματα;'.

9. 'Οι καταλήψεις δεν ήταν μόνο η αμφισβήτηση. Ήταν κάτι πολύ περισσότερο. Και τα κ των καταλήψεων; Αυτά είναι η καταδίκη της κυβέρνησης, ο Καραμανλής, ο Καρατζάς και η κατάργηση του 815, οι καλοί καθηγητές και οι καθηγητές τα καπελώματα της ΚΝΕ, η κατάντια των κουκιών –οι καημοί του κινήματος δηλαδή'· βλ. Γαβρόγλου (1980).

10. Για την προέλευση καθώς και μια ολοκληρωμένη σύνοψη αυτών των θέσεων, βλ. Απέκης (2001). Ο συγγραφέας είναι σήμερα, ως γνωστόν, πρόεδρος της ΠΟΣΔΕΠ. Το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσονται, στην τρέχουσα συγκυρία, αυτές οι θέσεις αναλύει στο άρθρο του ο πανεπιστημιακός Τσακαλώτος (2007).

11. Για μια επικαιροποιημένη συζήτηση των λαϊκιστικών φαινομένων, βλ. Κατσούλης (2004).

12. Όπως, η 'Διακήρυξη πανεπιστημιακών υπέρ της μεταρρύθμισης του νόμου-πλαισίου' και η 'Μεταρρύθμιση για την αναβάθμιση του πανεπιστημίου με πυξίδα την κοινή λογική'.

13. Όπως, η κίνηση 'Αριστερά Σήμερα' και η πρωτοβουλία 'Μεταρρύθμιση για την Αναβάθμιση του Δημοσίου Πανεπιστημίου'.

14. Ακολουθώ εδώ, για λόγους συντομίας, την περιεκτική ανάλυση των καθηγητών, αντιστοίχως στο ΕΜΠ και στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθήνων, Β. Παπάζογλου και Π. Τσακλόγλου (2007).

15. Βλ., ενδεικτικά, το κύριο άρθρο της εφημερίδας *Η Καθημερινή* 1.12.2006: 'Φοιτητές έσυραν τον αντιπρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου εκτός του γραφείου του και έχτισαν με τούβλα την είσοδο. Και όλα αυτά μπροστά στις κάμερες, που προφανώς οι ίδιοι είχαν καλέσει για να απαθανατίσουν ένα γεγονός φασισμού και απροκάλυπτης βίας'.

16. Στο τακτικό συνέδριο της ΠΟΣΔΕΠ, τον Μάιο, η στηρίζουσα την ηγεσία της συμμαχία παρατάξεων επανεξελέγη με ποσοστό περίπου 60%. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι στην ΠΟΣΔΕΠ δεν συμμετέχει περισσότερο από το 24% των μελών ΔΕΠ όλων των πανεπιστημίων.

17. Βλ., εντελώς ενδεικτικά, για 'τη συζήτηση που δεν έγινε' σχετικά με τον απώτερο επιδιωκόμενο σκοπό των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, δηλαδή τη δημιουργία πολιτών με ήθος και γνώση, ικανών να ενδυναμώσουν τη δημοκρατία, σε μια εποχή αμφισβήτησης ακόμη και των μέχρι χθες θεωρουμένων ως απρόσβλητων κεκτημένων της νεωτερικότητας, τις κριτικές συμβολές των Μισεά (2002) και Polony (2006).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αλιβιζάτος, Ν.Κ. (2007). *Πέρα από το 16. Τα πριν και τα μετά*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Απέκης, Λ. (2001). *Η πολιτική της απορρύθμισης*, Αθήνα: Εταιρία Πολιτικού Προβληματισμού 'Νίκος Πουλαντζάς'.

Γαβρόγλου, Κ. (1980). 'Τα κ των καταλήψεων', *Σύγχρονα Θέματα*, περ. Β', 2, 7, χειμώνας.

Γκιώνης, Δ. (2007). Άρθρο σε *Ελευθεροτυπία*, 17 Φεβρουαρίου.

Θεοτοκάς, Ν. (2006). 'Απεργία με κρατική επιχορήγηση ή λειτουργία των ΑΕΙ με χορηγία των απεργών;', *Η Αυγή*, 14 Μαΐου.

Καζάκος, Π. (2006). 'Η ελληνική ανωτάτη παιδεία στην Ευρώπη: ποσοτικές συγκρίσεις', στο Γ. Δονάτος, Α. Γιαννίτσης, Π. Καζάκος, Α. Μπρεδήμας (επιμ.) *Μεταρρύθμιση στην Ανωτάτη Εκπαίδευση*, Αθήνα: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κατσούλης, Η. (2004). 'Νεο-λαϊκισμός στην ύστερη νεωτερικότητα', *Επιστήμη και Κοινωνία*, 12: 335-350.

Κωνσταντακόπουλος, Σ. (2006). 'Η μάχη για το άρθρο 16 αποτελεί τη μητέρα των μαχών', *Η κυριακάτικη Αυγή*, 24 Δεκεμβρίου.

Λακασάς, Α. (2007α). 'Κάθε σχολή...και μεταπτυχιακό', *Η Καθημερινή*, 21 Ιανουαρίου.

Λακασάς, Α. (2007β). Άρθρο, *Η Καθημερινή*, 28 Ιανουαρίου.

Λουλούδης, Λ. (1995). 'Δημοκρατικό άσυλο ή σιλό αστέρων;', *Ο Πολίτης Δεκαπενθήμερος*, 4.

Λουλούδης, Λ. (2006), 'Απεργία με κρατική επιχορήγηση;' *Η κυριακάτικη Αυγή*, 7 Μαΐου.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (1991). *Με το σπασμένο χέρι του Κοραή*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Μπασκόζος, Γ. (2006). 'Φοιτητικό κίνημα Μάη-Ιούνη: Νικήσαμε, Συνεχίζουμε!', *Παιδεία και Κοινωνία*, 19, Δεκέμβριος.

Μισεά, Ζ.-Κ. (2002). *Η Εκπαίδευση της Αμάθειας*, μτφρ. και επιμ. Άγγελος Ελεφάντης, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Παπάζογλου, Β. και Τσακλόγλου, Π. (2007). 'Έξι προτάσεις για τη βελτίωση του ΝΠ για τα ΑΕΙ' στο: hhtp://greek-academics-initiative.blogspot.com/

Πελαγίδης, Θ. και Μητσόπουλος Μ. (2006). *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας. Η προσοδοθηρία και οι μεταρρυθμίσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Polony, N. (2006). *Τα χαμένα παιδιά μας*, μτφρ. Ξ. Σκούρα, πρόλ. Σ. Ζουμπουλάκης, Αθήνα: Πόλις.

Redeker, R. (2005). 'Ο πολιτισμικός μηδενισμός διαποτίζει τις βίαιες διαδηλώσεις των προαστίων', *Σύγχρονα Θέματα*, 91, Οκτώβριος-Δεκέμβριος.

Τσακαλώτος, Ε. (2007). 'Το επιχειρηματικό πανεπιστήμιο από τη σκοπιά του κομμουνισμού', *Η κυριακάτικη Αυγή*, 18 Φεβρουαρίου.